

Autor: PhDr. Jiří Kořalka

Politici představitelé sjednocené Německé říše po roce 1871 se nijak netajili tím, že jim nevyhovovala představa společných zájmů celé Evropy a všech evropských národů. Slovo Evropa jsem nacházel vždy v ústech takových politiků, kteří žádali od jiných mocností něco, co se neodvažovali požadovat svým jménem, prohlásil první německý říšský kancléř kníže Otto Bismarck. Pro německé publicisty a politiky od první poloviny 19. století byla mnohem přijatelnější koncepce Střední Evropy (Mitteleuropa), v níž by se politická a kulturní převaha německého národa prosadila zřetelněji a silněji než v rámci celé Evropy.

Zrod středoevropských koncepcí

O tom, kam až Střední Evropa sahá a kde jsou její hranice, se němečtí zastánci středoevropských představ většinou nevyjadřovali. Zpravidla připomínali, že je to území, na němž se hranice států a národů na rozdíl od západní a severní Evropy neshodovaly, takže se tam (s výjimkou Německa) nemohly zdárně vyvíjet národní státy, a že se v této rozsáhlé oblasti po staletí prosazovala hospodářská a kulturní síla německého živlu. O „mocnosti středu“ (Mittelmacht) mezi Francií a Ruskem uvažoval již významný německý reformátor svobodný pán Stein (1757–1831) v prvním desetiletí 19. století. Přední německý ekonom Friedrich List (1789–1846) šířil roku 1844 vizi německy vedené Střední Evropy s oběma velkými přístavními městy Hamburkem a Terstem jako účinné protiváhy vůči „okrajovým mocnostem“ Francii a Rusku. Rakouský opoziční publicista Viktor Andrian-Werburg (1813–1858) si roku 1847 představoval úzké spojení Německého spolku s Uhrami, Srbskem, Moldavskem a Valašskem jako předstupeň „Spolku evropských národů“ (europäischer Völkerbund).

Někteří liberální a demokratičtí poslanci německého Národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem v letech 1848–1849 se dali unášet představami o rozšíření německé Střední

Evropy ve spojení s maďarskou revolucí podél Dunaje na celý Balkán až do Cařihradu. Nejednou se ve frankfurtském parlamentu hovořilo o Spojených státech střeoevropských nebo dokonce o Spojených státech evropských, ve všech případech za předpokladu německé dominance. Také idea rakouského ministerského předsedy knížete Felixe Schwarzenberga (1800–1852) a ministra obchodu Karla Ludwiga Brucka (1798–1860) z roku 1849 o sedmdesátimilionové říši uprostřed Evropy se střediskem ve Vídni byla provázána přesvědčením o vyzářování této mohutné síly na evropský západ i východ, sever i jih, směřující k budoucímu sjednocení Evropy. Prusko-rakouské soupeření o vedoucí úlohu v Německém spolku, které vyvrcholilo vítězstvím Pruska ve válce roku 1866, odsunulo úvahy o Střední Evropě poněkud do pozadí. Spíše se političtí publicisté přeli o to, který z obou soupeřů má silnější slovanské základy a je tudíž méně německý.

Střeoevropský charakter se hlavně v německé veřejnosti od počátku připisoval politickému a vojenskému spojení Německé říše a Rakousko-Uherska z roku 1879. Při přesvědčování váhajícího německého císaře Viléma I., aby souhlasil se zaměřením připravované spojenecké smlouvy proti Rusku, připomínal Bismarck společné dějiny, německé kmenové příslušenství a společný jazyk, což mělo v německé veřejnosti posílit popularitu spojení s habsburskou monarchií. Většina říšskoněmeckých deníků vítala spojení s habsburskou monarchií jako překonání rozkolu z roku 1866, často se psalo o navázání na Německý spolek z roku 1815, ovšem s tím rozdílem, že rozhodující vliv ve vzájemné spolupráci získal napříště Berlín. Uzavření spojenecké smlouvy se však vůbec netýkalo hospodářských a obchodních vztahů, v nichž nadále panovalo značné napětí, a také v zahraniční politice Německa odmítal Bismarck opustit tradiční metody složitých diplomatických her s větším počtem partnerů, zejména s Ruskem.

Bismarckův nástupce, od března 1890 do října 1894 německý říšský kancléř hrabě Leo Caprivi (1831–1899), vystupoval jako odpůrce složité tajné diplomacie svého předchůdce a dával přednost zahraniční politice, která by odrážela společné zájmy pevných spojenců a opírala by se o podporu veřejného mínění. Caprivi neobnovil zajišťovací smlouvu s Ruskem z roku 1887 a zaměřil se na upevnování politických a hospodářských styků Německa s habsburskou monarchií a s Itálií v rámci Trojspolku. V této souvislosti se v německých novinách a časopisech po roce 1890 často psalo o vytváření velkého hospodářského prostoru, který by pod německým vedením zahrnoval co největší část Evropy a mohl by úspěšně konkurovat Britské říši, Spojeným státům americkým a evroasijskému Rusku. Tato představa byla už na přelomu 19. a 20. století většinou spojována s pojmem Mitteleuropa jako nutným předstupněm k ovládnutí celého evropského kontinentu. Německý císař Vilém II. se v různých rozhovorech pokoušel získat pro myšlenku střeoevropské hospodářské spolupráce také Francouze, jimž roku 1901 líčil výhody společné celní linie proti Severní Americe: Poté se bude muset Anglie konečně rozhodnout, chce-li jít společně se Střední Evropou proti USA nebo společně s USA proti Střední Evropě.

Pojem Střední Evropy nebyl cizí ani ideologům extrémního německého nacionalismu. Objevil se například v názvu jedné z nejrozšířenějších všenněmeckých publikací z roku 1895, nazvané Grossdeutschland und Mitteleuropa um das Jahr 1950 (Velkoněmecko a Střední Evropa kolem roku 1950). Její autor, profesor zeměpisu na univerzitě v Lipsku, tehdejší předseda a hlavní

ideolog Všeněmeckého svazu (Alldeutscher Verband) Ernst Hasse, nebyl na titulní straně brožury uveden, ale jeho autorství bylo brzy všeobecně známo. Základem německého panství nad široce chápanou Střední Evropou měla být přeměna Německa, habsburské monarchie, Nizozemí, Belgie, Lucemburska a německé části Švýcarska v jednotný německý stát, zbavený nejen národnostních menšin, nýbrž i celých neněmeckých národů. Velká území od Pobaltí až po Černé moře by byla k Velkoněmecku připojena celní unií a společným panovníkem v Polsku, na Ukrajině, v Rumunsku a v jihoslovanském království. Velký přirozený přírůstek německého národa se měl využít k vnitřní kolonizaci východu a jihovýchodu, podle příkladu osídlování západních území USA. Pokud někteří extrémní všenečci obviňovali tuto brožuru z umírněnosti, protože nepočítala s germanizací francouzského Burgundska a dánského Jutska, odpověděl profesor Hasse, že „ve Střední Evropě“ (výslovně!) pokládal za oprávněnou - vedle Němců - národní existenci Francouzů, Italů, Skandinávců, Rusů, Poláků, Rusínů, Rumunů a Jihoslovanů, vzhledem k jejich počtu, jejich dějinám a vzhledem k území, které obývají, kdežto ze stejných důvodů upíral právo existovat Čechům, Maďarům, Slovákům a Slovincům. Při zdůvodnění této představy použil profesor Hasse v politické publicistice zřejmě poprvé později oblíbený výraz Vertreibung pro vyhnání větší části neněmeckého obyvatelstva z území, které nárokoval pro německý národ (Alldeutsche Blätter, 13. 1. 1895).

Podobné názory, vycházející z tehdy módního sociálního darwinismu a z uplatňování „práva silnějšího“, ovlivňovaly na konci 19. století zřejmě jen část veřejnosti v Německu, které prožívalo v té době mohutný hospodářský a kulturní vzestup. Ukazovalo se, že v Berlíně, Hamburku, Brémách, Kolíně nad Rýnem nebo Frankfurtu nad Mohanem mohli příslušníci jiných národů nacházet mnohem větší pochopení pro svůj svébytný rozvoj než v prostředí vyhocených národnostních konfliktů. Jinonárodní studenti a zahraniční řemeslníci i dělníci, mezi nimi také mnozí Češi, se většinou dobře uplatnili na říšskoněmeckých univerzitách, v ekonomice velkých měst nebo v dolech porúrské uhelné pánve. Rozmach moderního velkopřemyslu a přesnost železniční dopravy, německá průbojnost a efektivita, veřejné stavby a čistota německých měst přispívaly k dobrému jménu Německa ve veřejnosti řady evropských zemí, bez ohledu na časté znepokojení v důsledku politických aktivit německých vlád a extrémně nacionalistických organizací.

Debaty v předvečer a na počátku první světové války

Na počátku 20. století se v německé veřejnosti velice rozšířila nespokojenost s tím, že mezi světovými velmocemi měla Německá říše jen druhořadé postavení, způsobené velkým opožděním německých koloniálních výbojů. Tuto náladu vydatně živil nejen německý císař Vilém II. svými výbušnými projevy a poznámkami v různých částech světa, ale také německý říšský kancléř hrabě (od roku 1905 kníže) Bernhard Bülow (1849–1929), který požadoval pro Německo „větší místo na Slunci“. Národohospodářští odborníci se pokoušeli kompenzovat mocensko-politickou slabinu Německa, které se v mezinárodních vztazích často dostávalo do izolace, cílevědomou obchodní a kapitálovou expanzí na evropském kontinentě. Idea Střední Evropy pod německým vedením nabývala v této souvislosti znovu na síle. Velkou aktivitu rozvíjel Středoevropský hospodářský spolek (Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein), který byl založen roku 1904, vybudoval své pobočky v několika městech Rakousko-Uherska a Belgie a

snažil se získat vlivné politiky a podnikatele pro myšlenku středo-evropské celní unie. Oficiální německá zahraniční politika se však zaměřovala spíše na prosazení Německé říše jako světové a koloniální mocnosti, přičemž idea Střední Evropy měla pro většinu německých politiků instrumentální ráz, daný snahou omezit vliv Ruska a jeho slovanských spojenců na Balkáně a zajistit nástupiště pro německou expanzi jihovýchodním směrem do Osmanské říše.

Alternativu vůči požadované územní expanzi Německa nastínil v roce 1913 Walther Rathenau (1867–1922), vlivný zástupce elektrotechnického průmyslu, liberální politik a pozdější německý ministr zahraničí zavražděný v roce 1922 extrémními nacionalisty. Podle jeho názoru mělo Německo vzít na vědomí, že se opozdilo při rozdělování velkých koloniálních území a že případná snaha o násilnou změnu této situace neměla naději na úspěch. Místo uplatňování vysokých ochranných cel v zájmu zemědělství se Německo a ostatní evropské státy měly zaměřit na podporu exportního průmyslu a na usnadnění vývozu, aby mohly konkurovat hospodářství Spojených států amerických. Jediné řešení spatřoval Rathenau ve vytvoření středoevropského celního spolku, k němuž by se v delší perspektivě musely více či méně dobrovolně připojit také státy západní Evropy. V takto propojeném evropském celku se sjednoceným obchodním zákonodárstvím se měl prosadit volný pohyb zboží i lidí. Měl by se zavést také jednotný daňový a celní systém, který by umožňoval odškodnit ekonomicky postižené oblasti a výrobní odvětví. Rathenau předpokládal, že rychlý vzestup evropského hospodářství, který by byl méně závislý na zámořském obchodu, by mohl příznivě ovlivnit také politickou sféru a otupit vzájemnou nenávist evropských národů. Díky vysoké úrovni německého hospodářství by podobný nevojenský expanzionismus byl pro Německo mnohem výhodnější než případná válečná dobrodružství.

Walther Rathenau a podobně smýšlející Němci se však neprosadili. Všechny středoevropské úvahy a plány získaly v Německu novou konkrétní podobu po vypuknutí první světové války v srpnu 1914. Zčásti byly podmíněny důsledky hospodářské a obchodní blokády země, především však obrážely touhu po zásadní změně údajně nerovnoprávného postavení Německé říše mezi světovými velmocemi. Expanzivní cíle Německa se ve válečných podmínkách soustředily nejdříve na hospodářské a politické podřízení vlastních spojenců a na ovládnutí vojensky obsazených území. Do berlínského říšského kancléřství a na zahraniční úřad přišlo hned v prvních týdnech války několik pamětních spisů, které podstatně ovlivnily první konkrétní program německých válečných cílů. Vyhlásil jej německý říšský kancléř Theobald Bethmann – Hollweg (1856–1921) již 9. září 1914 v době rychlého postupu německých vojsk do vnitrozemí Francie jako předběžnou směrnicí pro brzy očekávané jednání o mírových podmínkách. Klíčová věta tohoto programu obsahovala vládní představu o Střední Evropě ovládané Německem: Je třeba dosáhnout založení Středoevropského hospodářského svazu prostřednictvím společných celních ujednání zahrnujících Francii, Belgii, Holandsko, Dánsko, Rakousko-Uhersko, Polsko a případně také Itálii, Švédsko a Norsko. Tento svaz, snad bez společného konstitučního vrcholu a při zachování vnější rovnoprávnosti svých členů, musí stabilizovat hospodářskou nadvládu Německa nad Střední Evropou. V rozhovorech s nejbližšími spolupracovníky Bethmann- Hollweg připouštěl, že německou hospodářskou a politickou hegemonii nad velkou částí evropského kontinentu nebude možné prosadit dohodou s příslušnými vládami, nýbrž jen při uzavření námi diktovaného míru pod

tlakem politické přesily.

Vlivným skupinám německých průmyslníků, spojeným hlavně s odvětvími těžkého průmyslu, se kancléřovy návrhy zdály být příliš umírněné. Všechny nesocialistické politické strany v německém říšském sněmu se v prosinci 1914 shodly na prohlášení, že chtějí pokračovat ve válce, dokud nebude vybojován mír odpovídající nesmírným obětem, které německý národ přinesl a které nám zabezpečí trvalou ochranu proti všem nepřítelům. Válečný výbor německého průmyslu podmínil svůj souhlas s vytvořením Středoevropského hospodářského svazu požadavkem značného územního rozšíření Německa na západě i na východě. Kancléř Bethmann-Hollweg a jeho přátelé mezi obchodními, bankovními a průmyslovými podnikateli z exportních odvětví proti tomu namítali, že hospodářské, politické a vojenské podrobení Rakousko-Uherska a sousedních států musí probíhat jen pozvolna, pod tlakem válečné nutnosti, aby se neodradily jinak s Německem spřízněné vlivné kruhy ve spojeneckých a neutrálních zemích. Požadavky teritoriální expanze Německa po vítězné válce, o jejímž výsledku ještě v roce 1915 málokdo z Němců pochyboval, však neustávaly.

Kniha Friedricha Naumanna z roku 1915

A tak se v druhém válečném roce ozval v dlouholetých německých úvahách o Střední Evropě silný hlas, pocházející ze stejného politického a myšlenkového prostředí jako návrhy Walthera Rathenaua z roku 1913. Liberální politik, vlivný publicista a poslanec říšského sněmu Friedrich Naumann (1860–1919) byl výborným řečníkem a stylistou, který vždy v počátečních větách svého projevu nebo tištěné práce dokázal upoutat pozornost posluchačů a čtenářů. Zatímco píšu tyto řádky, probíhají boje na východě i na západě. Záměrně píšu uprostřed války, protože jen za války jsou lidé připraveni k přijetí nových převratných myšlenek. Po válce se ze svého úkrytu brzy opět vynoří každodenní duše, ale s duší každodennosti nelze Střední Evropu vytvořit, začal Naumann psát v květnu 1915 v úvodu své nové knihy *Mitteleuropa*. Pro srovnání připomněl Naumann vznik Německé říše, kterou prosadil Bismarck rovněž za války s Francií roku 1870/71, kdežto později by to zřejmě bylo obtížnější.

Když se Naumannova *Mitteleuropa* v říjnu 1915 objevila na knižním trhu, stala se v pravém slova smyslu bestsellerem. Během necelého půl roku přesáhl náklad sto tisíc výtisků. Autorovou vidinou bylo srůstání států a zemí, které nepatřily ani k britsko-francouzské alianci na západě, ani ke sféře vlivu Ruské říše na východě. Podstatou jeho návrhu bylo co nejužší spojení Německé říše s dualistickou rakousko-uherskou monarchií, protože všechny další plány na širší sdružení středoevropských států a národů byly podle jeho názoru závislé na tom, podaří-li se Německu úspěšně a bez větších komplikací pohltnout mnohonárodní habsburskou monarchii. Takto otevřeně to Naumann neformuloval, psal pouze o pevnějším spojení a srůstání obou válečných spojenců, ale vzhledem k jednoznačné vojenské a hospodářské převaze Německa nepřicházelo v úvahu nic jiného než pohlčení slabšího silnějším.

Velkou pozornost věnoval Naumann překážkám, které by dosažení uvedeného cíle ztěžovaly. V cestě stála především minulost. Vždyť v 18. a 19. století se v prusko-rakouských vztazích vyskytovaly spory a konflikty mnohem častěji než vzájemná spolupráce, k té prý docházelo

nanejvýš při dělení Polska nebo v závěrečné fázi vítězství nad napoleonskou Francií. Naumann nechtěl přehlížet ani četné rozpory uvnitř Německé říše po roce 1871 nebo uvnitř rakousko-uherské monarchie před rokem 1914. Byl však přesvědčen o tom, že společné válečné úsilí vytvořilo společnou středoevropskou duši. Vůbec je pozoruhodné, jak často a v jakých překvapivých souvislostech pracoval Naumann s pojmem duše (Seele). Uvědomoval si, že Rakousko-Uhersko bylo starým státním útvarem se sklony k rozdrobení celku, kdežto sjednocené Německo bylo dítětem 19. století s narůstající centralizací, že národní myšlenka sehrála sjednocující úlohu v Německu a rozkladnou funkci v habsburské monarchii, že v Německu převládal ve společnosti optimismus a v mnohonárodním soustátí pesimismus. Vůči středoevropskému sjednocení předpokládal Naumann velké námitky Staroprusů, Starorakušanů, Čechů, Poláků, Jihoslovanů, Rumunů, zčásti i Maďarů, ale všechny překážky chtěl překonat dlouhodobou, vstřícnou a citlivou politikou.

K vytvoření funkční Střední Evropy nemohlo stačit jedno usnesení nebo uzavření jedné smlouvy. Byl to podle Naumanna obtížný úkol pro celou generaci. Jeho představa jednotné střední Evropy se neomezovala na obecné zásady, ale snažila se přiblížit řadu konkrétních návrhů pro středoevropské a později snad i evropské sjednocení. S ohledem na probíhající válku uvedl na prvním místě shodné vojenské zákony a vzájemné propojení vojenských velení a inspekcí. Předpokládal vytvoření společného výboru pro zahraniční politiku a společné rady pro železnice, pro výrobu a rozvod elektřiny. Měla se prosadit společná měna, shodné bankovní a obchodní právo, jednotné míry a váhy, shodné celní tarify a společné vybírání cel. Centrálně řízená pomoc hospodářsky zaostávajícím oblastem měla zamezit nežádoucímu hromadnému stěhování za lepšími výdělky.

Při vytváření sjednocené Střední Evropy nechtěl Naumann rušit existující státní a správní uspořádání, ale perspektivně mu přiřkládal stále menší význam ve srovnání s odbornými orgány a komisemi v hospodářské a vojenské oblasti. Vedle dosavadních vlád a státních úřadů, které by postupně odkládal na vedlejší kolej, chtěl na odborné úrovni vytvářet jednotný „hospodářský stát“ a jednotný „vojenský stát“. Na jednom z příkladů, co by se mělo stát za deset nebo více let, navštívil Naumann ve své představě pěkné novostavby společných středoevropských institucí a dodal k tomu závažnou myšlenku: Dokud nejsou společné kanceláře, je Střední Evropa pouhou ideou, ale úřadovny jsou první buňkou nového mozku, prvním strojem nové továrny. Nejdříve zastupoval každý člen společných výborů a úřadů region a město, odkud pocházel, ale postupně se v soustavné drobné práci sjednocovali a nakonec se naučili prosazovat společné zájmy. Naumannovým cílem byl středoevropský „organizační stát“ a středoevropský „hospodářský národ“ (výslovně mitteleuropäisches Wirtschaftsvolk). Parlamentní zastoupení Naumann neodmítal, ale nepřikládal mu velký význam. I když to přímo nenapsal, vyplývá z jeho úvah přesvědčení, že si poslanci v zastupitelských sborech mohou mluvit, co chtějí, ale rozhodovat by měly středoevropské odborné výbory a instituce.

Střední Evropa měla být podle Naumannových představ v jádře německá. Samozřejmě by se ještě více rozšířila němčina jako světový a zprostředkovací jazyk; v tomto směru se Naumann výslovně odvolával na brněnský národnostní program rakouské sociální demokracie z roku 1899. V brněnském programu se mu také líbil návrh na vytvoření samosprávních

národnostních celků místo dosavadních historických zemí, k čemuž mělo ovšem dojít zřejmě až ve vzdálenější budoucnosti. Očekávaná „velká harmonie“ a nadnárodní střeoevropské vědomí mohly podle Naumanna vzniknout pouze tehdy, pokud by Němci projevili dostatečnou ústupnost a vstřícnost vůči zúčastněným sousedním jazykům. Naumann připomněl obyvatelům Německé říše, že před válkou měli malé pochopení a malé znalosti o Němcích v rakouských zemích nebo v Uhrách, ale ještě mnohem méně věděli o dějinách a současných problémech Maďarů, Čechů, Poláků, Jihoslovanů a ostatních národností ve střední Evropě. Bylo vážnou chybou, že východní kultury považovali Němci za něco bezvýznamného a že podceňovali slovanské národy. To by si Naumann přál po sjednocení střední Evropy změnit, takže němečtí turisté by po vítězné válce měli mnohem více objevovat pamětihodnosti Prahy a Krakova, jezdit k Balatonu a do Budapešti, do Tater a sedmihradských Karpat.

Mezi neněmeckými národnostmi Rakousko-Uherska zaujímal Česi v Naumannových představách druhé místo hned za Maďary. Naumann respektoval starodávnou královskou tradici Čech, ale na rozdíl od Polska a Uher nebyl ochoten uznat české státoprávní požadavky, především s ohledem na silnou pozici Němců v českých zemích a na nesnáze, které by česká autonomie přinesla pro křehké habsburské soustátí. Připomněl, že Češi patřili v roce 1848 mezi největší zastánce moderního parlamentního systému, ale v dalších desetiletích jako průkopníci metod abstinence, obstrukce a pouličních demonstrací přispěli k oslabení rakouského parlamentarismu. Nelíbily se mu také předválečné sympatie Čechů k Francii a Rusku, přestože se v prvním roce války zastával českých vojáků rakousko-uherské armády jako „druhů ve zbrani“. Ve svých úvahách doporučoval vycházet českým emocím vstříc, především zlepšením formy vzájemných kontaktů, když už na rozdíl od Lužických Srbů nebylo možné počítat s úplným poněmčením Čechů. Naumann si dokázal představit, že deset nebo i více let po sjednocení střední Evropy přijede do Prahy, která se mezitím stala sídlem Střeoevropského výboru pro hospodářství, a v rozhovoru s předsedou nebo místopředsedou výboru zjistí, že si čeští zemědělci a obchodníci, zvyklí na soustavnou drobnou práci, uvědomují výhodnost nového uspořádání. Při jednáních sice budou muset mluvit německy, ale ocení, když odpovědní střeoevropští představitelé prohodí několik českých slov.

Jen okrajově se Naumann v knize *Mitteleuropa* zabýval vztahem jádra střední Evropy k ostatním státům a národům evropského kontinentu. Bez ohledu na probíhající válku se smířlivě vyjádřil na adresu Francie s nadějí na budoucí vzájemné porozumění, protože na německé ani rakouské straně neviděl důvody k nepřátelství vůči francouzskému národu. Varoval jen Francouze před závislostí na Britské říši, která by mohla vést k tomu, že se Francie stane větším a lepším Portugalskem. Také vůči italskému národu připomněl Naumann dlouholetý spojenecký svazek a silné ekonomicko-politické zájmy připoutávající Itálii ke střeoevropským mocnostem. Mnohem závažnější podle Naumanna byly společné zájmy Střední Evropy se skandinávskými státy, se Švýcarskem a Nizozemím (příznačně se nezmínil o Belgii), dále s Rumuny, Srby, Bulhary a Řeky. Pro jejich vztah ke Střední Evropě pod německým vedením předpokládal historickou čekací dobu, než se střeoevropské jádro konsoliduje. Už v roce 1915 se však Naumannovi jako ideální řešení jevilo něco jako „planetární systém“, v němž by byly kolem centrálního jádra soustředěny „souputnické státy“ (doslova *Trabantenstaaten*), rozšiřující vliv Střední Evropy na velkou část evropského

kontinentu.

Ohlas Naumannovy Mitteleuropy v českém prostředí

Kniha Friedricha Naumanna se v českých zemích setkala s rozporuplným přijetím. S nadšením ji přijali umírnění političtí představitelé Němců v Čechách, zejména Franz Jesser, Hermann Ullmann a spolupracovníci časopisu *Deutsche Arbeit*, kteří před rokem 1914 byli nakloněni národnostní dohodě s Čechy. Uvítali, že se v Německu ozval vlivný hlas, který se dokázal vcítit do komplikovaných národnostních poměrů v Čechách a v celé habsburské monarchii. Naopak představitelům nacionalistických spolků Němců z českých zemí se zdálo, že Naumannovy návrhy byly příliš vstřícné vůči Čechům, zvláště když Naumann na několika místech knihy varoval před německou malichernou neústupností a nabádal k velkorysosti ve vztahu k neněmeckým národnostem. Nespokojeni byli také četní němečtí podnikatelé z českých zemí, obávající se říšskoněmecké konkurence v případě úzkého hospodářského a politického spojení habsburské monarchie s Německem.

Pro většinu českých politiků před rokem 1914 byla vzrůstající závislost Rakousko-Uherska na Německé říši tíživým problémem, na nějž reagovali soustavným zdůrazňováním rakouské samostatnosti a svébytnosti mnohonárodního soustátí. Každé pomýšlení na ještě větší sblížení obou spojeneckých velmocí zesilovalo obavy z důsledků pevného obklíčení českého sídelního prostoru německým živlem ze tří světových stran. Strach z německé rozpínavosti sblížoval racionálně uvažující české politiky s realitou habsburské říše mnohem více, než si sami přáli a než odpovídalo náladám značné části české veřejnosti ovlivňované národními radikály. Sociálnědemokratický předák Bohumír Šmeral (1880–1941) varoval v prosinci 1913 před prosazením českého státního práva v případě dělení Rakousko-Uherska, protože český stát by mohl být osamostatněn jako kořist pro vítěze budoucnosti, jako bojiště pro příští měření sil soupeřících velmocí. V prvních měsících evropského válečného konfliktu od srpna 1914 se v Praze dobře vědělo o politických požadavcích berlínské vlády, zvláště když se publicistika v Německu předháněla ve zdůvodňování německé územní expanze.

Politikové v Praze si zřejmě ještě více než politikové ve Vídni uvědomovali, že heslo *Mitteleuropa* bylo zaměřeno proti samostatnosti nejbližšího německého spojence Rakousko-Uherska, nikoli proti válečným protivníkům Německa. Kniha Friedricha Naumanna vzbudila v českých politických kruzích nepředstíraný zájem především tím, že nebyla tak vysloveně agresivní jako požadavky extrémních německých nacionalistů v Německu a v Čechách. Pražský císařský rada Rožánek pochválil v dopise Naumannovi z počátku ledna 1916 jeho pojetí současné situace i návrhy pro budoucnost a navrhl překlad knihy *Mitteleuropa* do češtiny. Naumann v podstatě souhlasil, ovšem s odůvodněním, že nebyl schopen číst česky, trval na přesném a kvalitním překladu co do smyslu a obsahu. Na rozdíl od několika jiných jazyků, zejména angličtiny a italštiny, český překlad knihy nikdy nevyšel, ale Naumann našel řadu českých veřejných činitelů, kteří o jeho představách a návrzích byli ochotni diskutovat. Již v průběhu roku 1915 navázal Naumann živý kontakt se sociálním demokratem Šmeralem, vyměnil si s ním několik dopisů a uveřejnil v berlínském časopise *Die Hilfe* nepodepsaný Šmeralův článek požadující větší pochopení veřejnosti Německa pro český národ. Při Naumannově návštěvě Prahy na jaře 1916 byli jeho partnery staročeský politik a ředitel

Zemské banky v Čechách Karel Mattuš (1836–1919), významný český historik Jaroslav Goll (1846–1929), předák agrární strany František Udržal (1866–1938) nebo mladočeský politik a bývalý ministr František Fiedler (1858–1925). Ještě v roce 1916, kdy průběh první světové války nebyl pro odpůrce Německa nijak příznivý, dokázali mnozí Češi rozlišovat mezi různými odstíny německé Střední Evropy a ocenit všechny náznaky pozitivního uznání české kulturní a hospodářské aktivity. Naumannovy návrhy na užší spojení Německa a habsburské monarchie naproti tomu již v té době ostře odmítli národohospodáři Karel Engliš (1880–1961) a Josef Gruber (1865–1925), stejně jako Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách a Obchodní a živnostenská komora v Praze.

Zcela nepřijatelná byla Naumannova Mitteleuropa pro hlavní představitele českého zahraničního odboje a jejich přátele v zahraničí, kteří rozhodně odmítali nadvládu Německa ve střední Evropě a na celém evropském kontinentě. Memorandum T. G. Masaryka z února 1916 přímo reagovalo na německé středoevropské plány všech odstínů již svým názvem: *L'Europe centrale pangermanique, ou une Bohême libre?* (Všeněmecká Střední Evropa nebo svobodné Čechy?). Masarykova Nová Evropa z let 1917–1918 působí v mnohých částech jako polemika proti Naumannově knize *Mitteleuropa*. Nelze však v této souvislosti přehlédnout, že zakladatelé Československé republiky z roku 1918 přecenili mocenskopolitický a hospodářský zájem Francie a Velké Británie o střední Evropu a podcenili regenerační sílu Německa.

Literatura

- 1) F. Naumann, *Mitteleuropa*, Berlin 1915
- 2) G. Theodor, *Friedrich Naumann oder der Prophet des Profits*, Berlin 1957
- 3) Z. Jindra, *Der Plan der deutschen Hegemonie in Mitteleuropa*, in: *Beiträge zur neuesten Geschichte der mitteleuropäischen Völker*, Praha 1960, s. 49–94
- 4) G. Wollstein, *Das Grossdeutschland der Paulskirche. Nationale Ziele in der bürgerlichen Revolution 1848/49*, Düsseldorf 1977
- 5) J. Kořalka, *Deutschland und die Habsburgermonarchie 1848–1918*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, VI/2, Wien 1993, s. 1–158
- 6) W. Mommsen, *Die Mitteleuropaidee und die Mitteleuropaplanungen im Deutschen Reich vor und während des Ersten Weltkrieges*, in: *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Wien 1995, s. 3–24
- 7) J. Kořalka, *Anpassung oder Widerstand? Zu den tschechischen Reaktionen auf die deutsche Mitteleuropaidee vor und nach dem Jahre 1914*, tamtéž, s. 25–37
- 8) R. Jaworski, *Friedrich Naumann a Češi*, in: *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2000, s. 195–206.

O autorovi

PhDr. Jiří Kořalka (nar. 1931) působil v letech 1955–1974 a 1992–1993 jako vědecký pracovník Historického ústavu Akademie věd v Praze. Jako vedoucí historik Husitského muzea v Táboře 1975–1991 byl výkonným redaktorem sborníku *Husitský Tábor*. Mezi jeho nejvýznamnější práce patří *Češi v habsburské říši a v Evropě* (německy 1991, česky 1996) a životopis *Františka Palackého* (1998), které mají široký mezinárodní ohlas.

Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v
Evropě za první světové války | 10

Článek byl převzat z kulturně historické revue Dějiny a současnost č. 1/2003.